

PROTIHABSBURSKÉ POVSTANIA V RANONOVEKÝCH DEJINÁCH SLOVENSKA

Peter Kónya

(Prešovská univerzita v Prešove)

Obdobie protihabsburských povstaní zaberá viac ako celé storočie našich dejín, prebiehali z väčšej časti na našom území, neboli importom, ale vychádzali z domáceho vývinu, dobrovoľne sa ich zúčastnili tunajšie stavy i masy nepriviligovaného obyvateľstva, ich príčiny spočívali vo vývine tohto územia a celej krajiny v predchádzajúcich desaťročiach, ich ciele vyjadrovali ekonomické a politické záujmy domácich stavov a nepriviligovaných spoločenských vrstiev aj ich predstavy o ďalšom vývine krajiny, ich dôsledky poznamenali ďalší vývoj v Uhorsku na dlhé desaťročia a v pozitívnej i negatívnej rovine sa prejavovali počas celého 18. storočia. Cieľom príspevku je v úvode podať stručný prehľad o doterajšom spracovaní problematiky protihabsburských povstaní v slovenskej historickej vede, v ďalšej časti potom poukázať na dôvody, pre ktoré by sa protihabsburské povstania mali stať predmetom systematického pramenného výskumu a napokon „veľkou témou“ ranonovovekých dejín Slovenska.

Protihabsburské povstania v slovenskej historiografii

Slovenská historická produkcia o protihabsburských povstaniach je veľmi skromná a v žiadnom prípade nie je adekvátna miestu, aké tieto udalosti, zahŕňajúce viac ako celé storočie nesporne majú v slovenských dejinách. Možno konštatovať, že ani v minulosti, ani v súčasnosti táto téma nebola v centre pozornosti, ale skôr na okraji záujmu historiografie a namiesto obsiahlych syntéz, pramenných edícií či početných analytických diel vznikali iba ojedinelé práce.

Zo starších historikov sa problematiky protihabsburských povstaní dotkli najmä J. Botto v niekoľkých článkoch v Slovenských pohľadoch¹, F. V. Sasinek² a Pavel Križko, autor obsiahlej práce o banských mestách v čase povstania Františka II. Rákócziho.³

¹ Botto, Július: Juraj Thurzo a Gabriel Bethlen. In: Cirkevné listy 16, 1902, č. 1-2; Leopold I. a Fraňo Rákóczy II. In: Slovenské pohľady 24, 1904; Leopold I. a Imro Thököly. In: Slovenské pohľady 24, 1904; Leopold I. a prisahanie Wesselényiovské. In: Slovenské pohľady 24, 1904; Štefan Bocskai a jeho anjeli. In: Slovenské pohľady 22, 1902.

² Sasinek, František Vítazoslav: Rákócziho vzbura na Slovensku r. 1703–1710. In: Slovenský letopis I, 1876.

³ Križko, Pavol: Kráľ Gabriel Bethlen v Kremnici. Obrázky zo 17. storočia. In: Slovenské pohľady 14, 1894.

Jedinú významnejšiu domácu slovenskú prácu s touto tematikou z predvojnového obdobia reprezentuje rozsiahla monografická štúdia A. Gašparíkovej *Povstanie Rákócziho a Slovania*.⁴ Už toto dielo dokumentuje zameranie slovenskej historickej vedy na iné, než politické aspekty protihabsburských povstaní. Cenná práca z toho istého obdobia pochádza od českého vojenského historika Bedřicha Swieteczkého a z vojensko-historického hľadiska rozoberá udalosti posledných protihabsburských povstaní na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi.⁵

Nástup marxistickej historiografie na konci 40-tych rokov priniesol nový pohľad na protihabsburské povstania, ktoré boli podľa jednotnej schémy posudzované ako zápas o moc vnútri vládnucej triedy. Z triedneho hľadiska odmietali záujmy a ciele vodcov odboja, ako reprezentantov feudálnej triedy, v konfrontácii s poddanými, ktorých vystavovali ešte väčšiemu sociálnemu útlaku. V tejto súvislosti sa v tomto období stalo pravidlom označovanie všetkých povstaní prívlastkom stavovské. Z pochopiteľných dôvodov napriek nesporným snahám nemohlo dôjsť k zblíženiu stanovísk slovenskej a vtedy rovnako marxistickej maďarskej historiografie, ktorá heroizovala vodcov odboja, bojujúcich za „národné“ záujmy proti reakčnej západnej habsburskej moci. Podobne sa po celé obdobie marxistickej historickej vedy výrazne odlišovali hodnotenia uhorských a českých protihabsburských povstaní, rovnako ako aj záujem o túto problematiku a rozsah jej spracovania.⁶

Okrem niektorých parciálnych prác, skúmajúcich obmedzenú problematiku (P. Ratkoš⁷, F. Krivošík⁸) sa téme protihabsburských povstaní, najmä vo vzťahu k Habsburskej monarchii a niektorým ich aspektom, bližšie venoval najmä Michal Suchý (*Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania*⁹). Viacero menších parciálnych prác sa zaoberalo problematikou banských miest v jednotlivých povstaniach (J. Slaný, J. Vlachovič, Z. Baláž)¹⁰, téme protihabsburských povstaní sa nemohol vyhnúť ani autor najvýznamnejších prác o mestách v 17. storočí Anton Špiesz (*Slobodné kráľovské mestá na*

⁴ Gašparíková, Anna: *Povstanie Rákócziho a Slovania*. In: *Sborník Fil. Fak. UK 7*. Bratislava 1930.

⁵ Swietecký, Bedřich: *Kurucké války na Slovenský. Náčrt válečných událostí na Slovensku a Podkarpatské Rusi koncem XVII. a počátkem XVIII. Století*. Praha 1928.

⁶ Kým český stavovský odboj, predovšetkým však povstanie v r. 1618–1620 boli trvalou témou českých ranonovovekých dejín a venovala sa im väčšina popredných historikov, uhorské protihabsburské povstania naďalej zotrvali na periférii záujmu historiografie.

⁷ Ratkoš, Peter: *Problematika protihabsburských stavovských povstaní v 17. a začiatkom 18. storočia*. In: *Naša 4*, 1957.

⁸ Krivošík, Štefan: *Príspevok k dejinám stavovskej konfederácie českých a uhorských stavov z r. 1620*. In: *Historické štúdie 7*, 1959.

⁹ Suchý, Michal: *Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania*. In: *Historický časopis 23*, 1975, č. 1.

¹⁰ Napr. Vlachovič, Jozef: *Stredoslovenské banské mestá a protihabsburské povstania v prvej tretine 17. storočia*. In: *Historický časopis 7*, 1960, č. 4.

Slovensku v r. 1680–1780¹¹). Z aspektov protihabsburských povstanií slovenská historiografia najviac akcentovala ich národnostný rozmer, najmä dopad na slovenské etnikum. Autormi niektorých menších prác boli Ľ. Haraksim (Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia¹²), J. Markov¹³, J. Vlachovič (Národnostné boje v mestách v 16. a 17. storočí¹⁴) a iní. Pavel Horváth sa v intenciách triedneho hodnotenia protihabsburského odboja venoval otázke poddaných v povstaniach (O účasti poddaných v protihabsburských stavovských povstaniach¹⁵). Politické, hospodárske a vojenské aspekty protihabsburských povstanií ostávali však spravidla nepovšimnuté.

Prvé monografické spracovanie témy protihabsburských povstanií na území Slovenska vyšlo až v druhej polovici 80-tych rokov. Jeho autorom je Vojtech Dangl, významný vojenský historik, ťažiskovo sa zaoberajúci problematikou 19. storočia.¹⁶ Povstania hodnotí v duchu marxistickej historiografie, pričom prísne akcentuje triedne hľadisko. Kritizuje sebecké záujmy uhorskej šľachty a za najvýznamnejšie dôsledky odboja považuje spustošenie územia a utrpenie slovenského poddaného ľudu. Práca je napísaná na základe staršej literatúry a neprináša nové zistenia získané archívnym výskumom.

Predmetom systematického výskumu sa problematika protihabsburských povstanií vo vzťahu k územi Slovenska stala až v 90-tych rokoch. Predovšetkým poslednými z nich sa zaoberali a dodnes zaoberajú dvaja historici: Ivan Mrva a autor tohto príspevku. Kým Ivan Mrva sa venuje najmä problematike povstania Františka II. Rákócziho na území západného Slovenska¹⁷, Peter Kónya sa zaoberá východným Slovenskom, s dôrazom na úlohu hornouhorských slobodných kráľovských miest v povstaniach.¹⁸ I. Mrva publikoval celý rad štúdií k tejto téme (Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku, Hlavné príčiny povstania Františka II. Rákociho, Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703, Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704–1711)¹⁹, P.

¹¹ Špiesz, Anton: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v r. 1680–1780. Košice 1983.

¹² Haraksim, Ľudovít: Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia. In: Príspevky k dejinám východného Slovenska. Bratislava 1964.

¹³ Markov, Jozef: Náboženské a národnostné spory v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. Storočí. Historický sborník Matice Slovenskej 5, 1947.

¹⁴ Vlachovič, Jozef: Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. In: Slováci a ich národný vývin. Bratislava 1966.

¹⁵ Horváth, Pavol: O účasti poddaných v protihabsburských stavovských povstaniach. In: Historický časopis 27, 1979, č. 3.

¹⁶ Dangl, Vojtech: Slovensko vo víre stavovských povstanií. Bratislava 1986.

¹⁷ Najmä na území Prešporskej, Nitrianskej a Trenčianskej stolice.

¹⁸ Predovšetkým posledné protihabsburské povstania v hornouhorských slobodných kráľovských mestách a na území Šarišskej a Zemplínskej stolice.

¹⁹ Mrva, Ivan: Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku r. 1703. Historický časopis 1995; Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704–1711. Historický časopis 1996, 4; Hlavné príčiny povstania Františka II. Rákociho roku 1703. In:

Kónya dve slovenské a jednu maďarskú monografiu o Prešovskom krvavom súde (Krvavý súd, Prešovský krvavý súd r. 1687, *Az Eperjesi vértörvénytörvény*)²⁰, monografiu o troch hornouhorských slobodných kráľovských mestách v posledných protihabsburských povstaniach²¹, niekoľko desiatok štúdií na Slovensku i v Maďarsku.²² Aj keď hodnotenia týchto dvoch historikov sa od seba neraz líšia, čo je dané aj skúmaným regiónom, obidvaja spracúvajú archívny materiál a prinášajú nové poznatky.

Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa od 90-tych rokov na Slovensku uskutočnilo niekoľko významných medzinárodných vedeckých podujatí s cieľom konfrontovať a priblížiť názory slovenských a maďarských historikov

Historický časopis 43, 1995, č. 1; Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku. In: Slovensko a habsburská monarchia v 16.–17. storočí. Bratislava 1994.

²⁰ Kónya, Peter: Krvavý súd. Prešov 1992; Prešovský krvavý súd z r. 1687. Prešov 2001; *Az Eperjesi vértörvénytörvény 1687*. Prešov – Budapest 1994.

²¹ Kónya, Peter: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstanií 1670–1711. Prešov 2000.

²² Napr. Kónya, Peter: Prešov v protihabsburských povstaniach koncom 17. a začiatkom 18. storočia. *Historický časopis* 1992, 40, č. 2; K problematike Prešovského krvavého súdu. In: *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae*. Prešov 1994; Vojensko-politické aspekty posledných protihabsburských povstanií v Prešove. In: *Historica Carpatica* 25 – 26/ 95. Košice 1995; Konfesijné ciele posledných protihabsburských povstanií a ich realizácia na príklade Prešova. In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo európskeho kontextu*. Bratislava 1998; Vstup východoslovenských miest (Prešova, Bardejova a Sabinova) do protihabsburského odboja v 70-tych rokoch 17. storočia. In: *Slovensko v Habsburskej monarchii 1526–1918*. Bratislava 2000; Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho. In: *Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1711* Prešov 2005; *Hospodárska rada Františka II. Rákócziho v Banskej Bystrici*. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* (Ed. Nagy, Imrich., Graus, Igor). Banská Bystrica 2005; Kónya, Peter: Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka v povstaní Františka II. Rákócziho. In: *Vojenská história* 12, 2008; Kónya, P.: K hospodárskej politike Františka II. Rákócziho a činnosti jeho hospodárskej rady (*Consilium Oeconomicum*) v Prešove 1707–1710. In: *Bitka pri Turnej 3. augusta 1708. Zborník príspevkov k 290. výročiu*. Trenčianska Turná 1999; *Slobodné kráľovské mestá v povstaní Štefana Bocskaija; Szabad királyi városok a Bocskai felkelésben*. In: *400. výročie Krupinského snemu 1605–2005* (Eds. Kónya, P.–Lukáč, M.). Krupina 2007; *Onódsy snem v kontexte udalostí povstania Františka II. Rákócziho*. In: *Memorialis historický spis slovenských stolíc*. (Ed. Kovačka, Miloš, Augustínová, Eva). Martin 2008; *Az Eperjesi Vértörvénytörvény*. *Lelkipásztor* 1992, 67, č. 7–8; „Von diesen und jenen” Deutschen. *Einige Anmerkungen vom Bild der Deutschen während der antihabsburgischen Aufstände in Ungarn*. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei* 1998. Berlin – Prag – Prešov 1998; *A Bocskai-felkelés és az evangélikus egyház a királyi Magyarországon*. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél”. *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest 2004; *Szabad királyi városok a Bocskai-felkelésben*. In: *Debreceni szemle* 2006, 14, č. 3; Kónya, Péter: *Bocatus János, a Bocskai-párti kassai bíró*. In: „Frigy és békesség legyen...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debrecen 2006; Kónya, Péter: *A felső-magyarországi szabad királyi városok az 1707. év eseményeiben*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 120, 2007, č. 4. *A gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése*. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa*. Sárospatak 2003; *A felső-magyarországi szabad királyi városok a kuruc országgyűléseken*. In: *Rákóczi állama Európában. Salgótarján* 2006; *Ottlyk György, II. Rákóczi Ferenc udvarmestere*. In: *Évfordulós tanácskozások* 2007. Szatmárnémeti 2007.

(Prešov 2003²³, Košice 2006²⁴, Martin 2007²⁵, Prešov 2007²⁶, Trenčianska Turná 2008²⁷). V niektorých aspektoch skutočne došlo k zblíženiu názorov obidvoch historiografií, pričom sa však zväčšili rozdiely medzi názormi jednotlivých historikov vnútri jednej či druhej historickej vedy, najmä v Maďarsku, ale i na Slovensku. Príkladom môžu byť niektoré príspevky, ktoré odzneli a boli publikované, na konferencii, venovanej Ónodskému snemu, v Martine r. 2007²⁸. Niektorí slovenskí historici zaujali k povstaniam vyslovene odmietavý postoj. Najďalej šiel Ferdinand Uličný (paradoxne po celý život sa venujúci inej problematike),²⁹ ktorý dokonca odmietol i termín „povstania“ a navrhol ich označovať ako „vojny sedmohradských kniežat proti uhorskému kráľovi“. Podobne, v intenciách pokračovania marxistickej historiografie, Ladislav Tajták³⁰ podrobil prísnej kritike vodcov povstaní a ich „sebecké ciele“, najmä Františka II. Rákócziho.

Popri dvoch uvádzaných historikoch, prioritne sa venujúcich problematike protihabsburských povstaní, sa vďaka spomínaným konferenciám, na niektoré parciálne otázky zamerali aj ďalší historici. Tak M. Bodnárová sa zaoberá niektorými aspektmi náboženského vývinu³¹, V. Segeš a V. Dangel vojenskými problémami³², M. Dobrotková³³, J. Duchoň³⁴, V. Nováková³⁵ a iní regionálnou

²³ Povstanie Františka II. Rákócziho vo svetle nových výskumov. Prešov, 13.–14. november 2003.

²⁴ František II. Rákoci v Košiciach 1906–2006. Košice, 27.–28. október 2006. Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska. Košice, 6.–7. február 2008.

²⁵ Memorialis – historický spis slovenských stolíc v kontexte povstania Františka II. Rákociho. Martin, 7.–8. jún 2007.

²⁶ Imrich Thököly (1657–1705). Prešov, 22.–23. november 2007.

²⁷ Konferencia pri príležitosti 300. výročia bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná, 1. august 2008.

²⁸ Memorialis historický spis slovenských stolíc. (Ed. Kovačka, M., Augustínová, E.) Martin 2008.

²⁹ Uličný, Ferdinand: Vojny sedmohradských kniežat proti uhorským kráľom v 17. až začiatkom 18. storočia. In: Memorialis historický spis slovenských stolíc. Martin 2008.

³⁰ Tajták, Ladislav: Povstanie Františka II. Rákociho v slovenských dejinách. In: Memorialis historický spis slovenských stolíc. Martin 2008.

³¹ Bodnárová, Miloslava: Slováci v období onódskeho snemu. In: Memorialis historický spis slovenských stolíc. Martin 2008; Protihabsburské povstania a vývin konfesijných pomerov na Slovensku v prvej polovici 17. storočia. In: Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska. Košice 2008.

³² Segeš, Vladimír: Medzi pólmi hrdinu a antihrdinu – nevšedný príbeh Ladislava Berčeniho. Memorialis historický spis slovenských stolíc. Martin 2008; Vojenstvo v storočí ťaživého nepokoja. In: Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná 2008. Dangel, Vojtech: Bitka pri Trenčianskej Turnej a otázky kuruckého vojenstva. In: Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná 2008.

³³ Dobrotková, Marta: Bitka pri Trnave v povstaní Františka II. Rákociho. In: Povstanie Františka II. Rákociho 1703–1711. Prešov 2005.

³⁴ Duchoň, Jozef: František II. Rákoci a jeho Košice. Košice 2006.

problematikou, M. Kohútová celokrajinským vývinom v tom období³⁶, J. Mojdis a M. Daniš niektorými aspektmi zahraničnej orientácie povstania a pod.³⁷

Nárast záujmu slovenskej historickej vedy o problematiku protihabsburských povstania v posledných dvoch desaťročiach je nesporný a vytvára predpoklady pre jej kvalitné spracovanie na základe primárneho výskumu. Aj tento záujem a produkcia sú však iba ťažko porovnateľné s miestom, aké má táto téma v maďarskej historiografii.

Existuje rad dôvodov na to, aby sa protihabsburské povstania stali veľkou témou slovenských ranonovovekých dejín, aby slovenská historiografia prehodnotila svoje doterajšie stanoviská, no predovšetkým, aby sa stali predmetom systematického pramenného výskumu.

Vo svojom príspevku sa ďalej pokúsím v stručnej forme charakterizovať vývin protihabsburského odboja v Uhorsku, resp. na území terajšieho Slovenska, s poukázaním na jeho príčiny, spoločné a odlišné znaky jednotlivých povstania, ich spoločenskú základňu, medzinárodné súvislosti, ciele, výsledky a dôsledky pre ďalší vývin krajiny.

Protihabsburské povstania v slovenských dejinách. Príčiny protihabsburského odboja a jeho priebeh

Protihabsburský odboj v Uhorsku je jednou zo stredoeurópskych podôb stavovského odboja proti nastupujúcemu, vyvíjajúcemu sa a napokon svoje pozície nekompromisne upevňujúcemu absolutizmu, v našom prípade habsburskému absolutizmu, ktorý mal viaceré osobitné črty, do veľkej miery determinujúce aj neskorší odboj.

Presadzovanie absolutizmu, resp. posilňovanie pozícií panovníka, jeho mocenských orgánov a centralizácie moci na úkor stavov, sa všade stretlo s odporom starých mocenských štruktúr, reprezentovaných stavmi, nie všade malo však rovnaký priebeh. Vzhľadom na osobitné črty habsburského absolutizmu a zložitú situáciu v jednotlivých krajinách monarchie bol v strednej Európe zápas ústrednej moci s protihabsburskou opozíciou zvlášť intenzívny a dlhotrvajúci.³⁸

Najdlhšie prebiehal konflikt habsburskej moci so stavovskou opozíciou v Uhorsku. Jeho priebeh, trvanie a obsah ovplyvnilo viacero vnútorných i

³⁵ Nováková, Veronika: Povstanie Františka II. Rákociho na Matúšovej zemi. In: Archivum Sala. Archivna ročenka I. Šaľa 2004.

³⁶ Kohútová, Mária: Politicko-hospodárska situácia v Uhorsku pred onódsnym snemom. In: Memorialis historický spis slovenských stolíc. Martin 2008; Uhorsko pred posledným stavovským povstaním. In: Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná 2008.

³⁷ Mojdis, Ján: Povstanie Františka II. Rákociho a jeho obraz vo francúzskej literatúre. In: Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1710. Prešov 2005. Daniš, Miroslav: Stavovské povstanie Františka II. Rákócziho v ruskej periodickej tlači. In: Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1710. Prešov 2005.

³⁸ Vo všetkých troch súčiastiach monarchie trval protihabsburský zápas viac ako niekoľko desaťročí a všade bol spätý s odporom proti rekatolizácii. V Českom kráľovstve prepukol ozbrojený konflikt najskôr, v Uhorsku však trval najdlhšie a zaplnil celé 17. storočie.

vonkajších činiteľov. Uhorsko predstavovalo od začiatku najslabší článok Habsburskej monarchie a habsburská moc sa v krajine presadzovala veľmi ťažko. Už po r. 1526 došlo k dlhoročnému boju o trón medzi Ferdinandom a rovnako zvoleným i korunovaným domácim protikráľom Jánom Zápoľským. V druhej polovici storočia bol konflikt medzi Habsburgovcami a stavmi v kráľovskom Uhorsku utlmený stálym tureckým nebezpečenstvom. Ostatne, bola to práve turecká hrozba, ktorá presvedčila väčšinu stavov o potrebe habsburských panovníkov, od ktorých očakávali predovšetkým oslobodenie krajiny od osmanskej nadvlády. Vojská prítomnosť Osmanskej ríše v regióne a permanentné vojny s jej vojskami zohrali rozhodujúcu úlohu pri pomerne pomalome presadzovaní absolutizmu v Uhorsku. Ferdinand ani jeho nástupcovia si až do polovice nasledujúceho storočia pre prílišnú zainteresovanosť vo vojnách v západnej Európe nemohli dovoliť použiť hlavné a najkvalitnejšie vojenské sily na boj proti Turecku, čo na jednej strane viedlo k odlišnému prístupu k stavom a miernejšiemu presadzovaniu absolutistickej politiky vrátane bojovnej protireformácie, na druhej strane bolo však stálym zdrojom napätia medzi štátom a stavmi, ktoré obviňovali panovníka z neplnenia jeho hlavnej úlohy, teda oslobodenia centrálnych a južných oblastí.³⁹ Napriek tomu nedošlo však až do začiatku 17. storočia k ozbrojenému stretnutiu habsburskej moci so stavmi. Naopak, v priebehu druhej polovice 16. storočia sa v kráľovskej časti krajiny stabilizovali pomery (po moháčskej porážke a bojoch o korunu), čoho výrazom bolo aj hospodárske a politické posilnenie miest, rovnako i rozvoj kultúry a vzdelanosti.⁴⁰

Napätie medzi panovníkom a stavmi sa vystupňovalo až ku koncu storočia, počas vlády Rudolfa II. (zástancu násilnej protireformácie) a v priebehu pätnásťročnej vojny viedlo k otvorenému konfliktu. Stavby a uhorská spoločnosť vôbec centralistickú politiku panovníka nepocit'ovali totiž ako ochranu pred vnútornými konfliktami, zabezpečujúcu krajine hospodárske povznesenie a stabilné pomery, ale najmä ako potláčanie protestantov, tvoriacich viac ako 90% obyvateľstva, diktatúru vojenských a správnych úradov, teror zle platenej žoldnierskej soldatesky a vystupňovanie hospodárskych problémov.

Neriešenie hospodárskych ťažkostí, dlhotrvajúca vojna vyčerpávajúca ekonomické i ľudské zdroje krajiny, porušovanie náboženskej slobody a nezájum o sťažnosti protestantov, ako aj teror habsburského vojska v Uhorsku i Sedmohradsku, boli hlavnými príčinami vystupňovanej nespokojnosti šľachty na prahu 17. storočia. Udalosti súvisiace s nezákonným odňatím Chrámu sv. Alžbety v Košiciach sa stali priamym podnetom pre vypuknutie ozbrojeného povstania pod vedením budúceho sedmohradského kniežaťa Štefana Bocskai a r. 1604–1606. Povstanie prebiehalo z veľkej časti na území dnešného Slovenska, v Krupine sa konal jeden z jeho dvoch snemov, stavby a mestá na tomto teritóriu

³⁹ To bol aj hlavný dôvod podpory stavov Ferdinandovi pri jeho zvolení r. 1526.

⁴⁰ Kráľovské mestá bohatli aj vďaka včleneniu do nových tržných vzťahov v monarchii, vývozu farebných a drahých kovov, dobytka, vína a iných tovarov. Dynamický rozvoj vzdelanosti bol dôsledkom najmä postupujúcej reformácie.

ho však zväčša podporovali iba neochotne. Skončilo r. 1606 viedenským mierom, ktorý znamenal víťazstvo opozície i vodcu odboja.⁴¹

Nasledujúce dve veľké vojenské vystúpenia sa usilovali už iba o nápravu nezákonností, reštitúciu pomerov v zmysle podmienok viedenského mieru a nepriniesli opozícii takmer žiadne nové zisky. Po r. 1608 existovala v Uhorsku krátky čas rovnováha síl. Opozičné stavy boli prechodne posilnené. Na sneme i v správe krajiny mala prevahu protestantská šľachta, významné právomoci si udržali i (rovnako protestantské) mestá, disponujúce aj po reforme snemu r. 1608 rozsiahlymi politickými právami.

Zhoršenie hospodárskej situácie počas tridsaťročnej vojny, zvýšené daňové zaťaženie, nerešpektovanie zákonov z r. 1608 habsburskou správou a rozpútanie násilnej rekatolizácie viedlo k novému rastu nespokojnosti opozičných stavov a r. 1619 k ďalšiemu povstaniu, pod vedením sedmohradského kniežat'a Gabriela Bethlena. Takisto toto prebiehalo najmä na dnešnom Slovensku a v Banskej Bystrici sa konal snem, na ktorom bol Bethlen zvolený za kráľa.⁴² Po viacerých vojenských úspechoch skončil odboj po porážke jeho spojencov – českých stavov – r. 1622 uzavretím mieru v Mikulove, obnovujúceho zákonné články z r. 1608. Podobne boli ukončené aj ďalšie dve ozbrojené vystúpenia na čele s Bethlenom, r. 1623 a 1626.⁴³ Na sklonku tridsaťročnej vojny, aj v súvislosti s priaznivým vývinom vojenského konfliktu v prospech protihabsburskej koalície, vypuklo posledné ozbrojené povstanie opozičných stavov v Uhorsku, ktoré viedlo sedmohradské knieža a hornouhorský magnát Juraj I. Rákóczi.⁴⁴ Jeho príčiny boli podobné ako r. 1619. Ukončil ho linecký mier koncom r. 1645. Bethlen aj Rákóczi sa zapojili do celoeurópskych koalícií a ich vojenské vystúpenia boli súčasťou vtedy prebiehajúcej tridsaťročnej vojny.⁴⁵

Po skončení tridsaťročnej vojny nastali v habsburskej politike v Uhorsku viaceré zmeny, ktoré sa v krátkom čase prejavili v zostrenom politickom kurze Viedne, nástupu absolutizmu za Leopolda I. a následne v ďalšej vlne protihabsburského odboja.⁴⁶

Nová etapa protihabsburského odboja v Uhorsku sa začala v 60-tych rokoch 17. storočia. Bola priamym dôsledkom nespokojnosti uhorskej spoločnosti s upevňovaním a novým kurzom habsburského absolutizmu po ukončení

⁴¹ Výnimkou boli iba Košice, ktoré sa dostali do konfliktu s panovníkom ešte pred povstaním a rozhodne podporovali Bocskai. Stavy z východu krajiny sa do povstania zapojili vo väčšej miere ako na západe.

⁴² Rovnako ako Bocskai, ani on neprijal korunu, kráľovský titul však používal.

⁴³ Tie však zďaleka nemali takú podporu ako jeho prvá výprava.

⁴⁴ Predovšetkým protestantské stavy a niektorí poprední politici v ňom videli alternatívu ďalšieho vývinu krajiny.

⁴⁵ Gabriel Bethlen bol spojencom vodcu protestantskej Únie Fridricha Falckého a dánskeho kráľa, Juraj I. Rákóczi zasa švédskeho kráľa a ich jednotky sa pohybovali aj na Morave, predstavujúcej bojisko tridsaťročnej vojny.

⁴⁶ Nástup absolutizmu v Uhorsku súvisel s vnútropolitickými zmenami v celej monarchii, dovŕšením politických zmien v Čechách a na Morave a novou medzinárodno-politickou realitou po westfálskom mieri.

tridsaťročnej vojny, najmä za Leopolda I. Odpor proti habsburskej politike, sprevádzanej rekatolizáciou a ďalším obmedzovaním práv stavov, umocnila všeobecná nespokojnosť s nerozhodným postupom panovníka voči Osmanskej ríši (po krátkej, viac-menej úspešne vedenej protitureckej vojne⁴⁶), ktorý poškodzoval záujmy Uhorska a opäť viedol k spochybňovaniu plnenia hlavnej úlohy Habsburgovcov na uhorskom tróne. Ku koncu 60-tych rokov sa vystupňovalo napätie medzi ústrednou mocou a opozíciou a tento nový konflikt vzápätí vyústil do ozbrojeného zápasu, trvajúceho až do r. 1711.⁴⁷

Ďalšia vlna protihabsburského odboja zahŕňa niekoľko vojenských vystúpení, ktoré sa od seba líšili cieľmi, priebehom, dĺžkou trvania, teritoriálnym záberom, výsledkami i ďalšími charakteristikami. Patrili k nim tieto ozbrojené vystúpenia: konšpiračné vystúpenie najvyšších hodnostárov krajiny ako Wesselényiho sprisahanie⁴⁸, kurucký odboj r. 1672⁴⁹, povstanie Imricha Thökölyho⁵⁰, juhozemplínske kurucké povstanie r. 1697⁵¹, ľudové povstanie r. 1703 a napokon povstanie Františka II. Rákócziho⁵². V mnohých aspektoch sa od seba odlišovali, zároveň sa však všetky výrazne líšili od povstaní prvej polovice storočia a mali celkom iné spoločné charakteristiky.

Na ich čele stáli vždy predstavitelia domácej opozície, nie sedmohradské kniežatá.⁵³ Odlišná bola aj ich zahraničná orientácia. V tomto období neprebíhali v Európe konflikty porovnateľné s tridsaťročnou vojnou, vodcovia odboja sa preto snažili získať spojenectvo tradičných nepriateľov Habsburgovcov na západe: Francúzska, Nizozemska, príp. nemeckých protestantských kniežat.⁵⁴ Hlavným zahraničným spojencom povstaní bolo v podstate od začiatku odboja Francúzsko Ľudovíta XIV. Orientácia na Turecko bola v tomto období sporná a problematická. Od r. 1683 prebiehala totiž v krajine protiturecká oslobodzovacia vojna a po nej (1699) nepredstavovala už osmanská moc v strednej Európe reálnu politickú a vojenskú silu. O tureckú pomoc sa opieral iba Imrich Thököly,

⁴⁷ Na rozdiel od povstaní v prvej polovici storočia ozbrojené vystúpenia od r. 1670 sú mohutnejšie, ničivejšie, bez dlhších prestávok a mierových dohôd.

⁴⁸ Niekedy nazývané aj sprisahanie magnátov.

⁴⁹ Bolo to viac-menej ľudové hnutie, ktoré ani po vytlačení kurucov z kráľovstva nebolo úplne porazené a v podobe permanentnej drobnej vojny pokračovalo až do nasledujúceho povstania, sprevádzané ukrutnosťami na oboch stranách.

⁵⁰ Na čele kuruckých oddielov i spravidla protestantských stavov a bez pomoci Sedmohradska, oživil ciele povstaní z prvej polovice storočia, s akcentom na slobodu vyznania protestantov, kvôli spojenectvu s Osmanskou ríšou však nezískal účinnú medzinárodnú podporu.

⁵¹ Povstanie bývalých kurucov a poddaných, nazývané ako povstanie v (tokajskom) Podhorí.

⁵² Jeho začiatky súviseli s novým ľudovým kuruckým hnutím na severovýchode, čo bolo vtedy do veľkej miery prekážkou pre podporu zo strany stolíc.

⁵³ Michal Apafy sa k odboju v kráľovstve staval zdržanlivo, Imrich Thököly sa stal na krátko sedmohradským kniežaťom až niekoľko rokov po porážke svojho odboja a František II. Rákóczi fakticky až v piatom roku povstania.

⁵⁴ Z nich najúčinnější, aj keď nedostatočná bola podpora Francúzska. Nemecké protestantské kniežatá do konca storočia brzdilo v ich podpore kurucom komplikované spojenectvo s osmanskou mocou. Holandsko a Anglicko sa obmedzovali iba na diplomatickú pomoc a Švédsko nemalo kvôli severnej vojne dost' sil na zásah v strednej Európe.

Sedmohradsko (po smrti Juraja II. Rákociho úplne podriadené Turecku) sa k nim správalo rezervovane a až do obsadenia habsburskou armádou poskytovalo viacmenej iba politickú podporu.⁵⁵

Príčiny protihabsburského odboja v druhej etape spočívali v odpore voči habsburskému absolutizmu, ktorý zasahoval oveľa väčšiu časť spoločnosti, ako panovníkova centralizačná politika v predchádzajúcom období a mal aj ťažšie dôsledky na ekonomický, politický a spoločenský vývin krajiny.⁵⁶

Protihabsburské povstania, ktoré sú v slovenskej historiografii často chápané a posudzované jednotne, predstavujú celý rad vojenských vystúpení, namierených proti habsburským panovníkom, na čele s domácimi magnátmi, resp. sedmohradskými kniežatami. Vzhľadom na to, že časť stavov (spravidla aj všetci, alebo aspoň väčšina hodnostárov krajiny) stále zachovávala vernosť kráľovi, všetky mali črty občianskej, resp. vnútornej vojny. Napriek tomu, že často mali podobné príčiny, ciele a ďalšie atribúty, výrazne sa od seba odlišovali a každé treba rozoberať a posudzovať osobitne.

Spoločenská základňa povstanií

Všetky protihabsburské povstania, keďže z veľkej časti prebiehali na území dnešného Slovenska, výrazne ovplyvnili ďalší vývin spoločenskej štruktúry a jednotlivých spoločenských vrstiev u nás. Spoločenská základňa povstanií sa v priebehu odboja rozširovala a menila. V prvých troch povstaniach sa obmedzovala na stavy, najmä šľachtu, čo zodpovedalo ich úzkym stavovským cieľom.⁵⁶ V menšej miere sa vtedy do hnutia zapojili slobodné kráľovské a ešte menej kráľovské banské mestá, zväčša iba pod priamou vojenskou hrozbou. Najviac sa angažovali Košice, ktoré sa postavili už na stranu Bocskaia a podporovali všetky nasledujúce ozbrojené vystúpenia.⁵⁷ Dôvodom bolo, že mestá v tom období ešte nepociťovali natoľko hospodárske a politické dôsledky habsburskej politiky a účasťou v odboji nechceli riskovať ekonomické straty. Takisto sa do povstanií nezapojila ani veľká časť šľachty, vrátane evanjelických magnátov a zemanov.⁵⁸ Z neprivilegovaných vrstiev boli súčasťou povstaleckého tábora iba vojenčiacie elementy, predovšetkým hajdusi, ktorí si vybojovali kolektívne šľachtické výsady, a vojaci uhorských posádok. Poddaní sa do odboja spravidla nezapojili vôbec.

Situácia sa však od druhej polovice storočia podstatne zmenila, keď sa spoločenská základňa odboja rozšírila nielen o väčšinu kráľovských miest, ale takisto o neprivilegované vrstvy a zahŕňala už väčšinu spoločnosti. Dôvodom

⁵⁵ Jedným z dôvodov boli aj spory medzi Imrichom Thökölym a sedmohradským kancelárom Michalom Telekym.

⁵⁶ Z toho dôvodu sa spoločenská základňa odboja rozšírila o väčšinu šľachty, mestá a masu neprivilegovaného obyvateľstva.

⁵⁷ Ostatné mestá podporili povstania buď pod nátlakom alebo zväčša iba z náboženských dôvodov.

⁵⁸ Predovšetkým zo západnej časti krajiny.

bolo permanentne sa zvyšujúce zaťaženie nepriviligovaných obyvateľov daňami, porciami a ďalšími nárokmi dvora, v súvislosti s dlhotrvajúcimi vojnami s Osmanskou ríšou a Francúzskom, no najmä vnútorná politika Leopolda I. a jej dôsledky, ktoré výrazne negatívne zasiahli obyvateľstvo miest, mestečiek a vidieka.

Aristokracia bola nespokojná so spôsobom riadenia krajiny, nedovŕšením jej zjednotenia⁵⁹ a vylúčením z reálneho politického rozhodovania (vasvársky a karlovický mier). Nový daňový systém so zdanením časti šľachty a dovtedy oslobodených vrstiev a nedostatok peňazí znemožňoval úspešné podnikanie v poľnohospodárstve a spôsoboval zadlžovanie magnátov. V najväčšej miere sa magnáti zapojili do povstania Františka II. Rákócziho, aj keď vtedy tiež väčšina aristokracie zachovala vernosť panovníkovi. Jediným odbojom, do ktorého vstúpili najvyšší hodnostári krajiny bolo nevydarené Wesselényiho sprisahanie.⁶⁰ K Thökolyho povstaniu sa však pridalo iba veľmi málo magnátov.⁶¹

Zemania negatívne vnímali nezvolávanie snemu, obmedzovanie práv stolíc, diskrimináciu protestantov, v dôsledku zvyšovania daní (a accisy i zdanenia chudobného zemanstva) potom pokles svojej životnej úrovne a pokusy o zdanenie šľachty. Takže aj z týchto dôvodov ešte stále z väčšej časti protestantská šľachta výrazne podporila dve najväčšie povstania.⁶²

Novým prvkom v spoločenskej základni povstania bola masívna účasť kráľovských miest. Mešťania utrpeli v poslednej štvrtine storočia obrovské materiálne škody. Pohyby vojsk v závere Thökolyho povstania a následné vyberanie výpalného, kontribúcie a ďalšie represie zo strany habsburských jednotiek spôsobili ich zruinovanie. Ďalšie škody priniesla panovníkova politika. Hospodársky oslabené mestá neboli schopné platiť permanentne rastúci cenzus, kontribúciu a odvádzať porcie, ktoré prevyšovali ich reálne príjmy. Museli tak pristúpiť k pôžičkám a zálohovaniu svojich nehnuteľností: obcí, majerov, lesov, hospodárskych objektov a vinogradov.⁶³ Prišli tak o dovtedajšie zdroje svojich dôchodkov, čo viedlo k ďalšiemu ekonomickému úpadku. Zo zálohu sa ich potom neraz zmocnili panovníkovi úradníci a lojálni magnáti.⁶⁴ Tieto zmeny, spolu

⁵⁹ Po obsadení Sedmohradska habsburským vojskom nedošlo právne k jeho pripojeniu ku kráľovstvu, podobne ako v prípade viacerých stolíc, priamo riadených vojenským velením.

⁶⁰ Zúčastnili sa ho palatín, krajinský sudca, chorvátsky bán, prímorský hlavný kapitán, niekoľko županov a spočiatku dokonca i arcibiskup.

⁶¹ Aj kvôli silnému konfesijnému zameraniu povstania, keďže takmer všetci magnáti boli v tom období už katolíkmi.

⁶² Predstavovala však už pomerne nestabilný článok povstaleckého tábora, čo sa plne prejavilo v povstaní Františka II. Rákócziho, ktorý sa dostal so šľachtou do otvoreného konfliktu.

⁶³ Tak hornouhorské slobodné kráľovské mestá, predovšetkým Prešov, prišli o svoje tokajské vinohrady i postavenie v obchode s tokajským vínom, čo tvorilo hlavný zdroj ich príjmov a jeden z najväčších pozemkových vlastníkov medzi mestami, Bardejov, stratil všetky zo svojich štrnástich poddanských dedín.

⁶⁴ Podobne aj počas Prešovského krvavého súdu r. 1687 sa väčšina vinogradov a ďalších majetkov, skonfiškovaných odsúdeným, zmocnili členovia tribunálu, samozrejme, prívrženci panovníka.

s prideľovaním monopolov onedlho spôsobili vytlačenie miest z dovtedajších pozícií v obchode s vínom a dobytkom. Väčšina z nich potom už dlhodobo nebola schopná vyrovnávať svoje povinnosti voči štátu z vlastných príjmov. Ďalším zdrojom nespokojnosti miest boli snahy o ich politické oslabenie. Snem r. 1687 rozhodol o zastavení ďalšieho zvyšovania počtu slobodných kráľovských miest a politická prax panovníka priniesla závažné zásahy do ich samosprávy.⁶⁵ Komisári komory od začiatku 70-tych rokov dozerali nielen na voľbu, ale aj na činnosť orgánov samosprávy. Veľké problémy im spôsobovala pokračujúca rekatolizácia, v dôsledku ktorej bola väčšina mešťanov vylúčená z riadenia spoločenského a politického života. Namiesto protestantov boli dosadení katolíci, často bez vzdelania, neraz cudzinci.⁶⁶

Uvádzané dôsledky vojny a panovníkovej politiky mali ťažké dôsledky na postavenie poddaných. Najintenzívnejšie ich pociťovali mešťania zemepanských miest a mestečiek, ktorých životná úroveň v krátkom čase rapidne poklesla ich vytlačením z obchodu s dobytkom, vínom, soľou a zvýšením daňového zaťaženia. Podobne rýchlo klesala úroveň bohatých sedliakov a ďalších skupín vidieckeho obyvateľstva. Práve poddaní niesli hlavné bremeno rastúcich daní a porcií, pobytu vojenských jednotiek, ako aj verejných prác na prestavbe či oprave pevností.⁶⁷ V dôsledku ekonomického úpadku krajiny sa zvyšoval aj zemepanský útlak, najmä na obsadených územiach s novými zemepánmi. Schudobnenie, pustošenie a teror vojska boli príčinou úteku tisícov poddaných na východe krajiny z mestečiek a dedín do lesov a močiarov, kde opäť vytvárali ozbrojené skupiny a napádali vojakov.⁶⁸

Zmeny v kráľovstve na prelome storočí zasiahli aj iné nepriviligované, aj keď oveľa menej početné skupiny obyvateľstva. Budovanie stálej armády opäť viedlo k znižovaniu stavu uhorských posádok pevností. Domáci vojaci (mnohí s kuruckou minulosťou) boli prepúšťaní zo služby a rozmnožovali rady nespokojných poddaných.⁶⁹ Predovšetkým z radov prepustených vojakov, obyvateľov mestečiek a poddaných sa od začiatku 70-tych rokov vytvárali ozbrojené oddiely kurucov, ktorí boli hlavnou vojenskou silou odboja r. 1672 a povstania Imricha Thökölyho, na prelome storočí povstania r. 1697 a 1703.

Duchovný stav bol v dôsledku veľkého rozšírenia reformácie v celej krajine na začiatku 17. storočia iba málopočetný, tradične verný panovníkovi a aj kvôli pomerne silnému náboženskému zameraniu povstania sa do odboja nezapojil. To sa zmenilo až v druhej polovici storočia. Jednou z popredných osobností

⁶⁵ Magistráty museli rešpektovať príkazy panovníka i komory, niektoré mestá prišli o časť časť privilégií a dokonca aj dovtedajších príjmov.

⁶⁶ Do orgánov samosprávy sa dostali nemajetní obyvatelia predmestí a často cudzinci bez akýchkoľvek väzieb k mestu, v hornouhorských mestách najmä Taliani.

⁶⁷ Poddaní, bez ochrany zemepánov boli takisto najviac vystavení rekatolizácii.

⁶⁸ Vytvárali oddiely kurucov, osvojili si vojenský život a organizovali sa pod vedením šľachtických emigrantov v Sedmohradsku. Pravidelne podnikali útoky na panovníkovo územie, v lete r. 1672 vtrhli na územie kráľovstva a obsadili východné stolice.

⁶⁹ Podľa najnovších názorov bol podiel prepustených vojakov medzi kurucmi nižší, než uvádzali staršie práce a mnohí z nich sa zaradili do habsburských pravidelných plukov.

Wesselényiho sprisahania bol aj prímás Juraj Lippay a v povstaní Františka II. Rákócziho sa zúčastnili viacerí nižší cirkevní hodnostári i niektorí biskupi (Telekessy, Pyber).⁷⁰ Protestantští kňazi, nepatriaci k duchovnému stavu, sa aktívne a masovo zúčastnili všetkých povstaní, vrátane ľudových.

Svojou politikou si habsburská moc v poslednej tretine storočia postupne postavila proti sebe všetky vrstvy uhorskej spoločnosti, počnúc aristokraciou až po poddaných.⁷¹

Vo vzťahu k spoločenskej základni povstaní a územiu dnešného Slovenska možno konštatovať, že kým centrum prvých troch ozbrojených vystúpení ležalo mimo tohto teritória a domáce stavy ich podporovali iba v menšej miere⁷², v druhej polovici 17. a začiatkom 18. storočia sa stredisko nachádzalo už priamo na tomto území. Treba však podotknúť, že pritom sú veľké rozdiely medzi Horným Uhorskom, ktoré bolo základňou povstaní a militarizovaná spoločnosť jeho vidieka poskytovala masovú základňu ich ozbrojených síl, a Dolným Uhorskom, ktorého stavy z viacerých dôvodov (blízkosť Viedne a z toho vyplývajúce ekonomické a spoločenské výhody, no takisto väčšia hrozba represii) zachovávali zdržanlivejší postoj a po prvých porážkach hľadali cestu k panovníkovi.⁷³ S touto problematikou súvisí celý rad otázok, ktoré čakajú na vedecké spracovanie.

Ciele odboja

Podobne a v úzkej súvislosti so spoločenskou základňou protihabsburských povstaní, sa v priebehu storočia ich trvania vyvíjali aj ich ciele, ktoré odrážajú zmýšľanie, záujmy a politické snahy stavov i ďalších spoločenských síl z územia dnešného Slovenska, zapojených do odboja.

Stavovské záujmy prevládali medzi cieľmi povstaní prvej etapy, kde dominovala požiadavka obnovenia stavovskej ústavy krajiny, dodržiavania krajinských zákonov, rešpektovania všetkých stavovských slobôd a obsadenia vrcholných krajinských úradov (voľba palatína).⁷⁴ V druhej etape odboja tieto ciele ustupujú do úzadia, v povstaní Františka II. Rákócziho už vo väčšine stolíc nestačili na vyvolanie povstania šľachty.⁷⁵ Svoje stavovské, resp. spoločenské ciele mali v odboji aj mestá. Zahŕňali takisto rešpektovanie alebo rozšírenie

⁷⁰ Najvyšším prelátom na strane Františka II. Rákócziho bol nesporne jágerský biskup Štefan Telekessy. Titulárny biskup Ladislav Pyber bol Rákócziom vymenovaný za administrátora Nitrianskej diecézy.

⁷¹ Časť stavov sa však do tábora povstalcov nezaradila a podporovala panovníka, od r. 1681 aj všetci najvyšší hodnostári krajiny.

⁷² Najmä na východe. Príkladom môže byť gróf Juraj Thurzo, ako typický reprezentant panovníkovi verných evanjelických magnátov.

⁷³ Platí to rovnako pre šľachtu i pre mestá.

⁷⁴ Už v povstaní Štefana Bocskaja. Slobodu vyznania protestantské stavy tiež chápali ako súčasť svojich stavovských slobôd.

⁷⁵ Šľachta sa k poslednému protihabsburskému povstaniu pridala až po viacerých výzvach Rákócziho, neochotne, so značnými výhradami.

privilegií, udržanie či rozšírenie politických práv a reštitúciu samosprávy bez kontroly štátnych úradov.⁷⁶

Takisto požiadavka obnovenia alebo dodržiavania slobody vyznania protestantov výrazne dominovala v prvej etape odboja, ktoré tak získali charakter zápasu protestantských stavov, resp. ich časti, proti katolíckemu panovníkovi. Aj pre účasť stavov na nich bola určujúca ich konfesia a katolíci sa ich zúčastnili v minimálnej miere. Sloboda vyznania zaujímala popredné miesto aj vo všetkých mieroch, ktoré povstania ukončili.⁷⁷ V druhej etape odboja aj táto požiadavka ustúpila iným, politickým cieľom. Vedúcou silou povstania sa stala aristokracia, z väčšej časti už katolícka a aj na čele povstania stáli jej príslušníci. Pritom však povstanie Imricha Thökölyho a predchádzajúce ľudové kurucké povstanie boli silne konfesijné zamerané a nadobudli črty náboženských vojen.⁷⁸ To do veľkej miery ovplyvnili aj udalosti, spojené s vrcholiacou násilnou rekatolizáciou (prešporské krvavé súdy, diskriminácia protestantov v 70-tych rokoch). Vyvíjalo sa aj chápanie slobody vyznania od prostej majorizácie protestantov, cez nápravu konfesijných krívd s reštitúciou predchádzajúceho stavu, nedefinovanú slobodu vyznania až po uzákonenie troch rovnoprávných náboženstiev v povstaní Františka II. Rákócziho.

Hospodárske ciele povstania úzko súviseli s ich príčinami a spoločenskou základňou. Aristokracia a šľachta sa usilovali predovšetkým o navrátenie skonfiškovaných alebo získanie nových majetkov, ovládnutie či obsadenie nových centrálnych úradov⁷⁹, odstránenie monopolov, obhájenie nezdaniteľnosti, zmiernenie ekonomického tlaku štátu a armády na poddanské obyvateľstvo, odstránenie porciového systému a ďalších povinností voči vojsku. Dôležité miesto mali tieto hospodárske ciele v prípade miest, najmä od druhej polovice storočia. Žiadali zníženie daňového a ďalšieho ekonomického zaťaženia (porcie), navrátenie skonfiškovaných, zálohovaných či ináč stratených majetkov, odstránenie monopolov, liberalizáciu obchodu, odstránenie niektorých nútených deformácií hospodárskeho života, potvrdenie hospodárskych privilegií a i.⁸⁰

Vstupom masy poddaných do povstaleckého tábora museli vodcovia odboja formulovať aj ich ciele, ktoré sčasti narážali na záujmy šľachty. Kým ešte v povstaní Imricha Thökölyho bola pre ozbrojených poddaných perspektívou účasť vo vojsku a podiel na koristi, spolu s inými, spoločnými cieľmi, ako bola najmä reštitúcia slobody vyznania a zníženie požiadaviek štátu a vojska, tak

⁷⁶ Predovšetkým bola odstránená diskriminácia evanjelikov a obnovené nezávislé orgány samosprávy. Niektoré kráľovské mestá získali od vodcov povstania dokonca i isté dočasné hospodárske úľavy, ich význam však pre pokračujúcu vojnu a všeobecnú krízu krajiny nebol veľký.

⁷⁷ Na základe viedenského mieru bol r. 1608 prijatý náboženský zákon, ktorý predčil požiadavky mieru. Ďalšie miery sa usilovali o potvrdenie a skutočné dodržiavanie tohto zákona.

⁷⁸ Neraz s násilnosťami kurucov a domácich protestantov proti katolíkom.

⁷⁹ Počas povstania Františka II. Rákócziho bola aristokracia zastúpená v Senáte ako vo vrcholnom úrade krajiny, stála však aj na čele Hospodárskej rady či banskej komory.

⁸⁰ Usilovali sa tak zastaviť svoj ekonomický úpadok.

v povstaní Františka II. Rákócziho zaujala medzi jeho cieľmi stále miesto aj požiadavka oslobodenia bojujúcich poddaných a ich rodín.⁸¹

Dlhý vývin prekonalí politické ciele odboja. Povstania prvej etapy nechceli (aspoň oficiálne) nič meniť na štátnom postavení krajiny v rámci Habsburskej monarchie, ani na vládnucej dynastii (Bocskai aj Bethlen odmietli korunováciu), snažili sa však o konzerváciu stavovského charakteru štátu a spomalenie procesu nástupu absolutizmu. V ďalších povstaniach sa však situácia výrazne zmenila. Už Mikuláš Zrínsky a vedúci predstavitelia Wesselényiho sprisahania uvažovali o štátnopolitickom postavení krajiny mimo Habsburskej monarchie, garantované spojenectvom s Francúzskom (resp. Osmanskou ríšou) a tieto koncepcie vyvrcholili v detronizácii Habsburgovcov r. 1707.⁸² Podobne už v odboji Imricha Thökölyho, predovšetkým však v poslednom povstaní, sa zásadne zmenil vzťah k absolutizmu ako forme vlády. Napriek formálnemu potvrdeniu stavovských výsad a ústavy, používali vodcovia odboja absolutistické formy vlády a viacerými krokmi narúšali tradičné stavovské štruktúry (ústredné úrady, rozšírenie stavovskej základne, konflikty so šľachtou, stála armáda).⁸³ Legitimitu všetkým štátnopolitickým a legislatívnym aktom povstaní dodávali povstalecké snemy, z ktorých viaceré sa konali na území dnešného Slovenska (Krupina, Banská Bystrica, Košice) alebo v stoliciach, zasahujúcich na toto územie (Szerencs, Sečany, Blatný Potok).

Výsledky a dôsledky protihabsburských povstaní

Kým prvé tri povstania sa skončili uzavretím mieru s jednoznačne výhodnými podmienkami, porážka nasledujúcich ozbrojených vystúpení bola sprevádzaná represiami, najkrvavejšie z ktorých (Prešovský krvavý súd) prebiehali na území Slovenska. Až posledné povstanie skončilo mierom, ktorý však už neodrážal ciele odboja, iba reálne možnosti povstalcov. Satmársky mier i výsledky predchádzajúcich povstaní významne ovplyvnili spoločenský, konfesijný i národnostný vývin na našom území počas celého nasledujúceho storočia.

Nemožno nespomenúť ani priame dôsledky ozbrojeného zápasu, ako bolo vojnové pustošenie, plienenie vojsk, vymáhanie porcií, služieb a potravín a napokon aj zvýšenie daňového bremena.⁸⁴ Tie sú však dôsledkom každej vojny a najväčšie rozmery dosiahli nie počas protihabsburských povstaní, ale

⁸¹ Nie však úplného zrušenia poddanstva, ako to často vykresľujú niektorí slovenskí historici. Oslobodenie poddaných v armáde napokon potvrdil až snem v Blatnom Potoku r. 1708.

⁸² Avšak bez reálnej alternatívy (bavorský, pruský či dokonca ruský kandidát ostávali vo vtedajšej medzinárodno-politickej realite fikciou).

⁸³ Maďarskí historici preto označujú ich, najmä však (Františka II.) Rákócziho spôsob vlády termínom „národný absolutizmus“.

⁸⁴ Práve tieto požiadavky vodcov povstaní (najmä Františka II. Rákócziho) spôsobili napokon zrušenie hospodárstva zničenej krajiny.

v priebehu oslobodzovacej protitureckej vojny v r. 1683–1699.⁸⁵ Takisto morová epidémia v r. 1709–1710, často spájaná s povstaním Františka II. Rákócziho zasiahla aj iné krajiny a zrejme by bola prepukla nezávisle na ňom.

Positívne dôsledky protihabsburských povstaní sa azda najvypuklejšie prejavili v konfesionálnom vývine, najmä v spomalení rekatolizácie a pretrvaní oboch protestantských cirkví.⁸⁶ Už víťazné Bocskaiho povstanie vytvorilo predpoklady pre zvolanie Žilinskej synody a organizačné zjednotenie protestantizmu, počas posledného odboja, na ružomerskej synode r. 1707 došlo k transformácii územnej organizácie, správy a pravidiel cirkevného života v nových podmienkach.⁸⁷ Obhájenie aj značne obmedzenej slobody vyznania umožnilo pretrvanie obidvoch protestantských cirkví s autonómnym (aj keď redukovaným) školstvom až do obdobia tolerancie, bez nútenej emigrácie, obvyklej v mnohých európskych krajinách. Národnostný zákon umožnil dynamický vývin slovenského i maďarského obyvateľstva miest a samotný ozbrojený zápas, v ktorom sa Uhri (nie Maďari) identifikovali proti tzv. Nemcom posilnilo národné i etnické sebavedomie a urýchlilo vývin maďarského i slovenského národa.

Silne ovplyvnili vývin krajiny aj stavovské ciele odboja, garantované satmárskym mierom. Uhorsko počas celej vlády Karola III. aj Márie Terézie malo odlišné postavenie než dedičné či české krajiny a vďaka privilégiám šľachty platilo aj podstatne nižšie dane. Udržiavanie nižšej miery daňového zaťaženia bolo nesporne jednou z príčin, vďaka ktorým v 18. storočí (na rozdiel od českých krajín) nevypukli u nás žiadne väčšie sociálne nepokoje. Účasť nepriviligovaných vrstiev, najmä poddaných v povstaniach a ich boj za vlastné politické ciele mali za následok zvýšenie ich sebavedomia. Kurucká alebo rákócziovská tradícia ešte dlho pretrvávala v radoch poddaných či už v otvorenej alebo skrytej forme.⁸⁸

V príspevku boli naznačené iba najvýznamnejšie dôvody, pre ktoré by sa protihabsburské povstania (prítom každé jednotlivo), ich politické, spoločenské, hospodárske, konfesionálne, vojenské a ďalšie aspekty, mali stať predmetom systematického záujmu slovenskej historiografie. Väčšina z nich vo vzťahu k stoliciam a mestám na území Slovenska stále čaká na dôkladný archívny výskum a profesionálne spracovanie.⁸⁹

⁸⁵ V stoliciah, obsadených počas vojny ročné požiadavky habsburskej armády a štátu mnohonásobne prevyšovali povinnosti voči osmanskej správe.

⁸⁶ Viaceré skutočnosti (udalosti r. 1673–74, projekty na usporiadanie krajiny, vyjadrenia kráľových ministrov) poukazujú na to, že cieľom Leopolda bola úplná likvidácia obidvoch protestantských cirkví.

⁸⁷ Napriek zrušeniu záverov synody snemom r. 1712–15 ostali viaceré z jej uznesení aj naďalej v platnosti a určovali vývin cirkvi počas 18. storočia.

⁸⁸ Prejavila sa počas povstania v Békešskej stolici r. 1735, na mnohých miestach v konfliktoch poddaných so zemepánmi, no najmä v rôznych formách a prejavoch ľudového folklóru.

⁸⁹ Doteraz sú komplexne spracované v tomto období iba stolice Prešporská, Nitrianska, sčasti Šarišská a Zemplínska a mestá Prešov, Bardejov a Sabinov.

Resumé

Protihabsburské povstania v ranonovekých dejinách Slovenska

Protihabsburské povstania zaberajú viac ako celé storočie našich dejín, prebiehali z väčšej časti na našom území, neboli importom, ale vychádzali z domáceho vývinu, dobrovoľne sa ich zúčastnili tunajšie stavy i masy nepriviligovaného obyvateľstva, ich príčiny spočívali vo vývine tohto územia a celej krajiny v predchádzajúcich desaťročiach, ich ciele vyjadrovali ekonomické a politické záujmy domácich stavov a nepriviligovaných spoločenských vrstiev aj ich predstavy o ďalšom vývine krajiny, ich dôsledky poznamenali vývin krajiny na dlhé desaťročia a v pozitívnej i negatívnej rovine sa prejavovali počas celého 18. storočia. Cieľom príspevku je v úvode podať stručný prehľad o doterajšom spracovaní problematiky protihabsburských povstaní v slovenskej historickej vede, v ďalšej časti potom poukázať na dôvody, pre ktoré by sa protihabsburské povstania mali stať predmetom systematického pramenného výskumu a napokon „veľkou témou“ ranonovekých dejín Slovenska.

Slovenská historická produkcia o protihabsburských povstaniach je veľmi skromná a v žiadnom prípade nie je adekvátna miestu, aké tieto udalosti, zahŕňajúce viac ako celé storočie nesporne majú v slovenských dejinách. Možno konštatovať, že ani v minulosti, ani v súčasnosti táto téma nebola v centre pozornosti, ale skôr na okraji záujmu historiografie a namiesto obsiahlych syntéz, pramenných edícií či početných analytických diel vznikali iba ojedinelé práce.

Zo starších historikov sa problematike protihabsburských povstaní dotkli najmä J. Botto v niekoľkých článkoch v Slovenských pohľadoch, F. V. Sasinek a Pavel Križko, autor obsiahlej práce o bankských mestách v čase povstania Františka II. Rákócziho.

Jedinú významnejšiu domácu slovenskú prácu s touto tematikou z predvojnového obdobia reprezentuje rozsiahla monografická štúdia A. Gašparíkovej Povstanie Rákócziho a Slovania. Už toto dielo dokumentuje zameranie slovenskej historickej vedy na iné, než politické aspekty protihabsburských povstaní. Cenná práca z toho istého obdobia pochádza od českého vojenského historika Bedřicha Swieteczského Kurucké války na Slovensku a Podkarpatské Rusi.

Nástup marxistickej historiografie na konci 40-tych rokov priniesol nový pohľad na protihabsburské povstania, ktoré boli podľa jednotnej schémy posudzované ako zápas o moc vnútri vládnucej triedy a z triedneho hľadiska odmietali záujmy a ciele vodcov odboja, ako reprezentantov feudálnej triedy, v konfrontácii s poddanými, ktorých vystavovali ešte väčšiemu sociálnemu útlaku. V tejto súvislosti sa v tomto období stalo pravidlom označovanie všetkých povstaní prívlastkom stavovské. Z pochopiteľných dôvodov napriek nesporným snahám nemohlo dôjsť k zblíženiu stanovísk slovenskej a rovnako marxistickej maďarskej historiografie. Podobne sa po celé obdobie marxistickej historickej vedy výrazne odlišovali hodnotenia uhorských a českých protihabsburských povstaní, rovnako ako aj záujem o túto problematiku a rozsah jej spracovania.

Okrem niektorých parciálnych prác, skúmajúcich obmedzenú problematiku (P. Ratkoš, F. Krivošík) sa téme protihabsburských povstaní, najmä vo vzťahu k Habsburskej monarchii a niektorým ich aspektom, bližšie venoval najmä Michal Suchý (Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania). Viacero menších parciálnych prác sa zaoberalo problematikou bankských miest v jednotlivých povstaniach (J. Slaný, J. Vlachovič, Z. Baláž), téme protihabsburských povstaní sa nemohol vyhnúť ani autor najvýznamnejších prác o mestách v 17. storočí Anton Špiesz (Slobodné

kráľovské mestá na Slovensku v r. 1680–1780). Z aspektov protihabsburských povstanií slovenská historiografia najviac akcentovala ich národnostný rozmer, najmä dopad na slovenské etnikum. Autormi niektorých menších prác boli L. Haraksim (Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia), J. Markov, J. Vlachovič (Národnostné boje v mestách v 16. a 17. storočí) a iní. Pavel Horváth sa v intenciách triedneho hodnotenia protihabsburského odboja venoval otázke poddaných v povstaniach (O účasti poddaných v protihabsburských stavovských povstaniach). Politické, hospodárske a vojenské aspekty protihabsburských povstanií ostávali nepovšimnuté.

Prvé monografické spracovanie témy protihabsburských povstanií na území Slovenska vyšlo až v druhej polovici 80-tych rokov. Jeho autorom je Vojtech Dangl, významný vojenský historik, ťažiskovo sa zaoberajúci problematikou 19. storočia. Povstania hodnotí v duchu marxistickej historiografie, pričom prísne akcentuje triedne hľadisko. Kritizuje sebecké záujmy uhorskej šľachty a za najvýznamnejšie dôsledky odboja považuje spustošenie územia a utrpenie slovenského poddaného ľudu. Práca je napísaná na základe staršej literatúry a neprináša nové zistenia získané archívnym výskumom.

Predmetom systematického výskumu sa problematika protihabsburských povstanií vo vzťahu k územi Slovenska stala až v 90-tych rokoch. Predovšetkým poslednými z nich sa zaoberali a dodnes zaoberajú dvaja historici: Ivan Mrva a autor tohto príspevku. Kým I. Mrva sa venuje najmä problematike povstania Františka II. Rákócziho na území západného Slovenska, Peter Kónya sa zaoberá východným Slovenskom, s dôrazom na úlohu hornouhorských slobodných kráľovských miest v povstaniach. I. Mrva publikoval celý rad štúdií k tejto téme (Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku, Hlavné príčiny povstania Františka II. Rákócziho, Vypuknutie povstania Františka II. Rákócziho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703, Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704–1711), P. Kónya dve slovenské a jednu maďarskú monografiu o Prešovskom krvavom súde (Krvavý súd, Prešovský krvavý súd r. 1687, Az Eperjesi vértörvényezés), monografiu o troch hornouhorských slobodných kráľovských mestách v posledných protihabsburských povstaniach, niekoľko desiatok štúdií na Slovensku i v Maďarsku. Aj keď hodnotenia týchto dvoch historikov sa od seba neraz líšia, čo je dané aj skúmaným regiónom, obidvaja spracúvajú archívny materiál a prinášajú nové poznatky.

Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa od 90-tych rokov na Slovensku uskutočnilo niekoľko významných medzinárodných vedeckých podujatí s cieľom konfrontovať a priblížiť názory slovenských a maďarských historikov (Prešov 2003, Košice 2006, Martin 2007, Prešov 2007, Trenčianska Turná 2008). V niektorých aspektoch skutočne došlo k zblíženiu názorov obidvoch historiografií, pričom sa však zväčšili rozdiely medzi názormi jednotlivých historikov vnútri jednej či druhej historickej vedy, najmä v Maďarsku, ale i na Slovensku. Príkladom môžu byť niektoré príspevky, ktoré odzneli a boli publikované, na konferencii, venovanej Ónodskému snemu, v Martine r. 2007. Niektorí slovenskí historici (paradoxne po celý život sa venujúci inej problematike, najmä F. Uličný) dokonca odmietli i termín „povstania“ a navrhli označiť tieto vystúpenia ako „vojny sedmohradských kniežat proti uhorskému kráľovi“. Podobne, v intenciách pokračovania marxistickej historiografie, L. Tajták podrobil prísnej kritike vodcov povstanií a ich sebecké ciele, najmä Františka II. Rákócziho.

Popri dvoch uvádzaných historikoch, prioritne sa venujúcich problematike protihabsburských povstanií, sa vďaka spomínaným konferenciám, na niektoré parciálne

otázky zamerali aj ďalší historici. Tak M. Bodnárová sa zaoberá niektorými aspektmi náboženského vývinu, V. Segeš a V. Dengl vojenskými problémami, M. Dobrotková, J. Duchoň, V. Nováková a iní regionálnou problematikou, M. Kohútová celokrajinským vývinom v tom období, J. Mojdis a M. Daniš niektorými aspektmi zahraničnej orientácie povstania a pod.

Nárast záujmu slovenskej historickej vedy o problematiku protihabsburských povstania v posledných dvoch desaťročiach je nesporný a vytvára predpoklady pre jej kvalitné spracovanie na základe primárneho výskumu. Aj tento záujem a produkcia sú však iba ťažko porovnateľné s miestom, aké má táto téma v maďarskej historiografii.

Existuje rad dôvodov na to, aby sa protihabsburské povstania stali veľkou témou slovenských ranonovekých dejín, aby slovenská historiografia prehodnotila svoje doterajšie stanoviská, no predovšetkým, aby sa stali predmetom systematického pramenného výskumu.

Vo svojom príspevku sa ďalej pokúsim v stručnej forme charakterizovať vývin protihabsburského odboja v Uhorsku, resp. na území terajšieho Slovenska, s poukázaním na jeho príčiny, spoločné a odlišné znaky jednotlivých povstania, ich spoločenskú základňu, medzinárodné súvislosti, ciele, výsledky a dôsledky pre ďalší vývin krajiny.

Rezümé

Habsburg-ellenes felkelések Szlovákia koraujkori történelmében

A Habsburg-ellenes felkelések több mint egy egész évszázadát teszik ki történelmünknek, jelentős részben a területünkön zajlottak, nem import voltak, hanem a hazai fejlődésből fakadtak, bennük önként vettek részt az itteni kiváltság nélküli lakosság osztályai és tömegei, az okaik ennek a területnek és az egész országnak az előző évszázadokban végbement fejlődésén alapultak, céljaik kifejezték a hazai osztályok és a kiváltság nélküli társadalmi rétegek gazdasági és politikai érdekeit, és elképzeléseiket az ország további fejlődéséről, a következményeik hosszú évszázadokra kijelölték az ország fejlődését, és pozitív és negatív síkon is megmutatkoztak az egész 18. század folyamán. Az írás célja bevezetesként röviden áttekinteni a Habsburg-ellenes felkelések eddig feldolgozott problematikáját a szlovák történelemtudományban, azután a további részben rámutatni azokra az okokra, amelyek miatt a Habsburg-ellenes felkelések a szisztematikus forráskutatás, és végül is Szlovákia koraujkori történelmének „nagy témá”-jává válhattak.

A Habsburg-ellenes felkelésekkel kapcsolatos szlovák történelmi alkotás nagyon szerény, és semmi esetben sem adekvát a hely, mint inkább azok az események, amelyek kétségtelenül a szlovák történelem több mint egy egész évszázadát ölelik át. Megállapítható, hogy ez a téma sem a múltban, sem a jelenben nem volt a figyelem középpontjában, hanem inkább a historiográfiai érdeklődés szélén, és átfogó szintézisek, forráskiadványok vagy nagyszámú elemző mű helyett csak szórványos munkák születtek.

A régibb történészek közül a Habsburg-ellenes felkelések problematikájával főleg J. Botto foglalkozott néhány Szlovák Szemlében megjelent cikkében, valamint F. V. Sasinek és Pavel Križko, aki a bányavárosokról írt terjedelmes munkát II. Rákóczi Ferenc felkelése idején.

Egyedüli jelentősebb hazai szlovák munkának ebben a témában a háború előtti időszakból A. Gašparikova „A Rákóczi-felkelés és a szlávok” című tekintélyes monografikus tanulmánya tekinthető. Már ez a mű is bizonyítja a szlovák történelemtudománynak

a Habsburg-ellenes felkelések politikai aspektusaira való irányultságát. Értékes munka származik ebből a bizonyos korból a cseh hadtörténésztől, Bedřich Swieteczkýtól „Kuruc háború Szlovákiában és Kárpátalján” címmel.

A marxista historiográfia kezdete a 40-es évek végén a Habsburg-ellenes felkelések új szemléletét hozta, amelyeket egységes séma szerint elítéltek, mint az uralkodó osztályokon belüli küzdelmet, és osztályszempontból elvetették az ellenállás vezetőinek, mint a feudális osztály reprezentánsainak érdekeit és céljait, szemben a jobbágyokkal, akik még a társadalmilag elnyomottak többségét tették ki. Ebben az összefüggésben, ebben a korban szabállyá vált az összes felkelés megjelölésére a rendi jelző. Érthető okokból, a vitathatatlan törekvések ellenére, nem sikerült elérni a szlovák és az ugyanúgy marxista magyar történetírás álláspontjának a közelítését. Ehhez hasonlóan, a marxista történetírás egész korszakában kifejezetten különbözött a magyar és a cseh Habsburg-ellenes felkelések értékelése, akárcsak az egész problémakör iránti érdeklődés is, és a feldolgozás tartalma is.

Néhány korlátozott kérdéskört kutató részleges munka (P. Ratkoš, F. Krivošík) kivételével a Habsburg-ellenes felkelések témájának, főleg a Habsburg monarchiával és néhány aspektusával kapcsolatban, főleg Michal Suchý (A Habsburg Monarchia és a Habsburg-ellenes rendi felkelések szerepe) szentelt bővebb figyelmet. Több kisebb részleges munka a bányavárosok problematikájával foglalkozott az egyes felkelésekben (J. Slaný, J. Vlachovič, Z. Baláž), a Habsburg-ellenes felkelések témáját nem tudta kikerülni a 17. századi bányavárosokról készített legjelentősebb munkák szerzője, Anton Špiesz sem (Szabad királyi városok Szlovákiában 1680–1780 között). A Habsburg-ellenes felkelések szempontjából a szlovák történetírás leginkább azok nemzetiségi dimenzióját, főleg a szlovák etnikumra gyakorolt hatását hangsúlyozta. Néhány kisebb munka szerzője volt L. Haraksim (Szlovákia részvétele a Habsburg-ellenes felkelésekben a 17. század második felében és a 18. század elején), J. Markov, J. Vlachovič (Nemzetiségi harc a városokban a 16. és 17. században) és mások. Pavel Horváth a Habsburg-ellenes ellenállás osztályirányultságának értékelésében a jobbágykérdésnek szentelt figyelmet a felkelésekben (A jobbágyok részvételéről a Habsburg-ellenes rendi felkelésekben). A Habsburg-ellenes felkelések politikai, gazdasági és katonai aspektusai figyelmen kívül maradtak.

A Szlovákia területén zajló Habsburg-ellenes felkelések témájának első monografikus feldolgozása a 80-as évek második felében jelent meg. A szerzője Vojtech Dangel, a jelentős hadtörténész, aki főleg a 19. század kérdéseivel foglalkozik. A felkeléseket a marxista történetírás szellemében értékeli, ezért szigorúan hangsúlyozza az osztályszempontot. Kritizálja a magyarországi nemesség önző érdekeit, és az ellenállás legjelentősebb következményének a terület tönkretételét, és a szlovák jobbágyok szenvedését tartja. A munka régebbi irodalom alapján íródott és nem hordozza a levéltári kutatások új megállapításait.

Szisztematikus kutatások tárgyává a Szlovákia területével kapcsolatos Habsburg-ellenes felkelések kérdésköre csupán a 90-es években vált. Ezekkel mindenekelőtt az utóbbi két történész foglalkozott és mind a mai napig foglalkozik: Ivan Mrva és jelen írás szerzője. Míg I. Mrva főleg II. Rákóczi Ferenc felkelése problematikájának szenteli magát Nyugat-Szlovákia területén, Peter Kónya Kelet-Szlovákiával foglalkozik, különös tekintettel a felső-magyarországi szabad királyi városok szerepére a felkelésekben. I. Mrva a témából egész sor tanulmányt publikált (A Habsburgok és a Habsburg-ellenes felkelések Szlovákiában, II. Rákóczi Ferenc felkelésének fő okai és lefolyása Szlovákiában 1703-ban, Kuruc háború Szlovákiában és következményei 1704–1711 között), P. Kónya két szlovák és egy magyar monográfiát az eperjesi vértörvényszékről (Vértör-

vényszék, Eperjesi vértörvényszék 1687, Az Eperjesi vértörvényszék), monográfiát három felső-magyarországi szabad királyi városról az utolsó Habsburg-ellenes felkelésekben, néhány tíz tanulmányt Szlovákiában és Magyarországon. És hogy ennek a két történésznek az értékelése nemegyszer különbözik, az a régiónkutatásból is adódik, mindkét levéltári anyagokat dolgoznak fel, és új ismeretekhez jutnak.

Eltérően az előző korszaktól, a 90-es évektől Szlovákiában létrejött néhány jelentős nemzetközi tudományos rendezvény a szlovák és a magyar történészek nézeteinek ütköztetése és közelítése céljából (Eperjes 2003, Kassa 2006, Turócszentmárton 2007, Eperjes 2007, Tornó 2008). Néhány vonatkozásban mind a két történetírás nézete valóban közelebb került, miközben azonban növekedtek az eltérések egyes történészek nézetei között egyik vagy másik történelemtudományon belül, főleg Magyarországon, de Szlovákiában is. Példája lehet ennek néhány, az ónodi országgyűlésnek szentelt konferencián elhangzott és megjelent írás Turócszentmártonban, 2007-ben. Néhány szlovák történész (paradox módon egész életüket más problematikának szentelték, főleg F. Uličný) végül a „felkelés” fogalmat is elvetették, és azt javasolták, hogy ezt a felkelést „az erdélyi fejedelem magyarországi király elleni háborúja”-ként jelöljék. Hasonlóképpen, a marxista historiográfia folytatásának szándékával, L. Tajták szigorú kritikának vetette alá a felkelés vezetőit és önző céljait, főleg II. Rákóczi Ferencét.

A két bemutatott történész mellett, akik elsőbbséget szenteltek a Habsburg-ellenes felkelések problematikájának, hála a kérdéses konferenciának, néhány rész kérdésre rámutattak más történészek is. Így M. Bodnárová a vallási fejlődés néhány aspektusával foglalkozott, V. Segeš és V. Dangel katonai problémákkal, M. Dobrotková, J. Duchoň, V. Nováková és mások regionális problematikával, M. Kohútová az egész térség fejlődésével abban a korban, J. Mojdis és M. Daniš a felkelés külföldi irányultságának néhány aspektusával, és így tovább.

A szlovák történelemtudomány Habsburg-ellenes felkelések iránti érdeklődése az utolsó két évtizedben vitathatatlan, és megteremt a feltételeket minőségi feldolgozásuk számára az elsődleges kutatások alapján. Azonban ez az érdeklődés és teljesítmény is csak nehezen összehasonlítható azzal a helyzettel, amellyel ez a téma a magyar historiográfiában bír.

Egy sor érv létezik amellet, hogy a Habsburg-ellenes felkelések a koraujkori szlovák történetírás nagy témájává váltak, hogy a szlovák historiográfia átértékelte saját korábbi álláspontját, de főleg, hogy szisztematikus forráskutatás tárgya lettek.

Írásomban a továbbiakban megpróbálom röviden jellemezni a Habsburg-ellenes ellenállás fejlődését a történelmi Magyarországon, illetve a mostani Szlovákia területén, rámutatva az egyes felkelések okaira, közös és eltérő jegyeire, társadalmi alapjaira, nemzetközi összefüggéseikre, céljakra, eredményeikre és következményeikre az ország további fejlődése szempontjából.

Summary

Anti-Habsburg uprisings in the earliest history of Slovakia

The period of anti-Habsburg uprisings lasted more than a century of our history, the uprisings took place mostly at our territory, they were not an import, but they were based on the domestic development. Masses of non-privileged inhabitants took a part on a voluntary basis in those uprisings. The reasons were based in the development of this territory and the whole country in the previous decennia; their objectives were proclaiming the economy and political interests of the domestic status quo and the non privileged social levels and their images of the further country development. Their consequences marked further development of the Hungary for long decennia and were present here during the whole 18th century in both positive and negative ways.

Despite their undoubted importance in the country history and their long period they lasted, the anti-Habsburg uprising in the Slovak historiography represent only a small part and their systematic research began not sooner than at the end of the 20th century. Most of their aspects, especially concerning the regional history are still waiting for their elaboration and deep research.